

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۹، صفحات ۱۷۳-۱۸۸

نقش اکوتوریسم در توسعه پایدار روستایی

نیلوفر هاشمی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۳/۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۶/۸

چکیده

هدف توسعه پایدار روستایی گسترش امکانات و بهبود شرایط زندگی نسل کنونی و نسل‌های آتی اقشار آسیب‌پذیر روستایی است و اکوتوریسم با ظرفیت‌هایی که دارد، می‌تواند به عنوان راهکاری اساسی در توسعه پایدار روستایی مطرح شود. این مقاله با استفاده از روش ماتریس تحلیلی SWOT می‌کوشد نگاهی کاربردی به گردشگری داشته باشد. نتایج پژوهش نشانگر برتری نقاط قوت بر نقاط ضعف و برابری فرصت‌ها و تهدیدهای اکوتوریسم است. برترین نقاط قوت، شامل افزایش اشتغال‌زایی، کاهش فقر، و افزایش مشارکت روستاییان در برنامه‌های توسعه؛ و برترین نقاط ضعف، عبارت از کالایی شدن فرهنگ، کمبود منابع، و عدم گرایش روستاییان به کشاورزی و دامپروری هستند. تأمین زیرساخت‌های اساسی، و بهبود کیفیت خدمات عمومی، عمده‌ترین فرصت‌ها؛ و واگذاری حق بهره‌برداری از منابع طبیعی به سودجویان، و نشت اقتصادی، مهم‌ترین تهدیدات رشد اکوتوریسم در توسعه روستایی به حساب می‌آیند.

کلیدواژه‌ها: توسعه پایدار روستایی / اکوتوریسم / توسعه پایدار / گردشگری.

* * *

* کارشناس ارشد برنامه‌ریزی گردشگری از دانشگاه تهران (niliparak@gmail.com).

مقدمه

نقش و جایگاه روستاها در فرایندهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی، و پیامدهای توسعه نیافتگی مناطق روستایی چون فقر گسترده، نابرابری فزاینده، رشد سریع جمعیت، بیکاری، مهاجرت، و حاشیه‌نشینی شهری موجب توجه به توسعه روستایی و حتی تقدم آن بر توسعه شهری شده است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۸: ۱۹).

ضرورت توجه به توسعه روستایی نسبت به توسعه شهری به این علت نیست که اکثریت جمعیت جهان سوم در مناطق روستایی سکونت دارند، بلکه از آن‌روست که راه حل نهایی مسئله بیکاری شهری و تراکم جمعیت، بهبود محیط روستایی است (تودارو، ۱۳۶۸: ۴۵).

توسعه روستایی فرایندی چندبعدی است که موضوع آن بهبود و ارتقای کیفیت زندگی اقشار فقیر و آسیب‌پذیر روستایی است و با بهره‌گیری از سازوکارهایی چون برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، تقویت خوداتکایی فردی و جمعی، و ایجاد دگرگونی مناسب در ساختارهای دهنی و اجتماعی روستاییان تلاش می‌کند که قدرت، توان و اختیار بهره‌گیری آنان از قابلیت‌ها و منابع در اختیار را تقویت کند تا از این طریق بتوانند وضعیت موجود را به وضعیت مطلوب تغییر دهند. تحقق چنین توسعه‌ای نیازمند دگرگونی در ساختارهای نهادی، فنی، شخصیتی و ارزشی است که منجر به تغییرات اساسی در ساختار اجتماعی و ویژگی‌های شخصیتی روستاییان می‌شود و پیامد آن باید پاسخ‌گویی به نیازهای اساسی، ارتقای کیفیت زندگی، و تقویت اتکا به نفس و آزادی انتخاب و عاملیت روستاییان باشد (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۸: ۲۲-۲۳).

از دهه ۱۹۸۰ به بعد، به دلیل بحران‌های شدید زیست‌محیطی، نظریه توسعه پایدار مورد توجه مجامع جهانی قرار گرفته و تأکید شده است که الگوها و سیاست‌های موجود توسعه، پاسخ‌گوی نیازها، ویژگی‌ها و ضرورت‌های حیات انسان نیست و نگرش جهان درباره رشد و روند توسعه باید تحول یابد. از دیدگاه توسعه پایدار، اگر

هدف از توسعه، گسترش امکانات و بهبود شرایط و کیفیت زندگی انسان‌هاست، این امر نه تنها درباره نسل کنونی بلکه برای نسل‌های آینده نیز می‌بایست مد نظر قرار گیرد. معنای توسعه پایدار، تنها حفاظت از محیط‌زیست و منابع طبیعی نیست، بلکه برداشتی نو از توسعه و رشد اقتصادی است؛ رشدی که بدون تخریب منابع طبیعی و برهم زدن تعادل زیست‌محیطی، عدالت و امکانات زندگی را برای همه مردم، اعم از شهری، روستایی، و عشایری - و نه فقط قشرهایی محدود از جامعه - فراهم می‌آورد (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۲۲).

اکوتوریسم به عنوان گونه‌ای از گردشگری دوران پست‌مدرنیسم که در پی شکل‌گیری مفاهیمی چون توسعه پایدار تولد یافته است، با ظرفیت‌هایی که دارد، می‌تواند فرصت توسعه روستایی را در همه ابعاد آن ایجاد کند و به عنوان راهکاری اساسی در توسعه روستایی مطرح شود.

از سویی دیگر، اکوتوریسم از امکان رشد شایان توجهی در ایران برخوردار است، زیرا ایران در میان پنج کشور نخست دارای تنوع اقلیمی کامل قرار دارد. این گونه گردشگری مانند گردشگری تفریحی منافی ملاحظات اخلاقی و اجتماعی فرهنگی ایرانیان نیست، و نسبت به سایر گونه‌ها نیازمند سرمایه‌گذاری کمتری در بخش زیرساخت‌هاست (کرمی، ۱۳۷۸: ۱-۳).

هدف این پژوهش، بررسی نقش اکوتوریسم در توسعه پایدار روستایی است. در این مقاله می‌کوشیم با بررسی عوامل راهبردی از دیدگاه صاحب‌نظران حوزه اکوتوریسم و توسعه روستایی و تحلیل حاصل از ماتریس ارزیابی، نگاهی تازه و کاربردی به گردشگری داشته باشیم. در این راستا، ابتدا به طرح مفاهیم اصلی حوزه اکوتوریسم پرداخته شد. سپس به کمک مطالعات اسنادی و با بازبینی صاحب‌نظران، نقش اکوتوریسم در توسعه مشخص، و پرسشنامه‌ای بر این اساس تدوین گردید. پس از تکمیل پرسشنامه‌ها به دست متخصصان این حوزه، ماتریس ارزیابی استخراج شد. تحلیل حاصل از ماتریس ارزیابی، راهکارهایی برای پیشبرد توسعه روستایی به کمک گسترش اکوتوریسم ارائه خواهد داد.

مبانی مفهومی اکوتوریسم

اگرچه متون متعددی که تا کنون در زمینه اکوتوریسم نگاشته شده‌اند، بیانگر وجود ابهاماتی در مورد پیدایش واژه «اکوتوریسم» هستند، اما یکی از مقالات مستدل طبیعت‌گردی نشان می‌دهد که این واژه را هکتور سبالوس- لاسکورین^(۱) در سال ۱۹۸۳ هنگامی که به پروژه «حمایت از طبیعت» در مکزیک می‌پرداخته، ابداع کرده است. او اکوتوریسم را این گونه تعریف می‌کند: «اکوتوریسم، سفری به مناطق طبیعی نسبتاً بکر با هدف مطالعه، تحسین و لذت از مناظر، جانوران، گیاهان وحشی و هرگونه آثار فرهنگی (باستانی و معاصر) این مناطق است.» (فنل، ۱۳۸۵: ۵۶).

همچنین بررسی آثار هتزر^(۲) بیانگر آن است که زمان گسترش واژه اکوتوریسم مقارن با اوج نارضایتی مردم از روند نادرست توسعه صنعت گردشگری، خصوصاً از نظر اکولوژیکی بوده است. هتزر با استفاده از واژه اکوتوریسم، روابط پیچیده گردشگران، محیط‌زیست و فرهنگ‌های مناطق گردشگری را تعریف می‌کند. او معتقد است جهت ایجاد اشکال متعهد گردشگری در قبال جوامع میزبان، توجه به ۴ رکن اصلی زیر اهمیت دارد:

- ۱- حداقل تأثیر منفی زیست‌محیطی؛
 - ۲- حداکثر توجه به فرهنگ مناطق میزبان و حداقل تأثیر بر آن؛
 - حداکثر منافع اقتصادی برای جامعه میزبان؛
 - ۳- حداکثر رضایت گردشگران (فنل، ۱۳۸۵: ۵۷).
- مشخصات چهارگانه اکوتوریسم از دیدگاه سازمان جهانی گردشگری به شرح زیر است:
- وابستگی به طبیعت؛
 - پایداری به لحاظ بوم‌شناختی (وارد آوردن کمترین آسیب به طبیعت)؛
 - وجود آموزش و ارائه ارزش‌های منطقه مورد بازدید به عنوان عنصر اصلی؛
 - مشارکت جوامع محلی و میزبان (World Tourism Organization, 2002).

مبنای اکوتوریسم توسعه اقتصادی محلی است. الگوی توسعه اقتصادی محلی^(۳) و توسعه اقتصادی سنتی با یکدیگر متفاوت‌اند. در توسعه اقتصادی سنتی، عمدتاً بر جذب و ایجاد مشاغل جدید در سطح جامعه تأکید می‌شود (اجرای راهکارهای توسعه که از سوی نیروهای خارجی هدایت می‌گردند)، اما توجه توسعه اقتصادی محلی بر ایجاد مشاغل کوچک سبز (مشاغلی که با طبیعت سازگاری دارند) و اجتماعی متمرکز است. به‌علاوه، در این فرایند تلاش می‌شود با ایجاد شرایط مناسب، مصرف‌کنندگان به تولیدکنندگان، کاربران به کارفرمایان، و کارگران به صاحبان فعالیت‌های اقتصادی تبدیل شوند تا بدین ترتیب، هدایت توسعه به دور از هرگونه وابستگی به نیروهای خارجی انجام پذیرد. در همین راستا، توجه به اصول استقلال اقتصادی، پایداری بوم‌شناختی، کنترل جامعه، نحوه برخورد با نیازهای شخصی و ارتقاء فرهنگ اجتماعی، از موارد مهم و ضروری به حساب می‌آید (فنل، ۱۳۸۵: ۲۸۶).

روش‌شناسی

تجزیه و تحلیل SWOT در ابتدا به صورت ابزار برنامه‌ریزی مقدماتی فعالیت‌های تجاری به کار گرفته شد، اما بعدها مؤسسات ملی، علمی و آموزشی و سایر سازمان‌ها آن را به صورت رایج در نخستین گام فرایند برنامه‌ریزی به کار گرفتند. این ابزار می‌تواند در گسترش و توسعه خدمات و برنامه‌های جدید، ارزیابی ارزش این خدمات، برنامه‌ها، پروژه‌ها و ایده‌های جدید و سایر موقعیت‌هایی که نیاز به تصمیم‌گیری دارند، مفید باشد (ازکیا و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۴۲).

هدف کلی تجزیه و تحلیل SWOT شناسایی آن دسته از عوامل درونی و بیرونی است که در دستیابی به اهداف، اهمیت دارند. بنابراین، در این روش اطلاعات در دو دسته کلیدی زیر تقسیم‌بندی می‌شوند:

- ۱- عوامل درونی شامل قوت‌ها و ضعف‌ها؛
- ۲- عوامل بیرونی شامل فرصت‌ها و تهدیدهای محیط پیرامون.

بدین ترتیب در تعریف قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها، و تهدیدها می‌توان از عبارات‌های ساده زیر استفاده کرد:

- **قوت‌ها:** ویژگی‌هایی که گروه را در دستیابی به اهداف یاری می‌رسانند. این ویژگی‌ها احتمالاً دارای اثری مثبت در دستیابی مطلوب به اهداف خواهند بود؛ بنابراین، تدابیر گروه باید در جهت تقویت این ویژگی‌ها طراحی شود؛
 - **ضعف‌ها:** ویژگی‌هایی که در راه رسیدن به اهداف، مضرند و احتمالاً در این راه اثرات منفی خواهند داشت؛ بنابراین، تدابیر گروه باید در جهت تضعیف یا کاهش اثرات منفی این دسته از عوامل طراحی شود؛
 - **فرصت‌ها:** وضعیت‌هایی از محیط پیرامون که می‌توانند به دلیل اثرات مثبت احتمالی، گروه را در دستیابی به اهداف یاری رسانند و در کنار قوت‌های موجود دستیابی به اهداف را سرعت بخشند؛
 - **تهدیدها:** وضعیت‌هایی از محیط پیرامون که می‌توانند مانعی بر سر راه دستیابی گروه به اهداف باشند؛ بنابراین، تدابیر گروه باید در جهت تبدیل این عوامل بازدارنده به فرصت‌ها و عوامل پیش‌برنده باشد (ویلسون ۲۰۰۱: ۱).
- در مرحله بعد، در فرایند تدوین سیاست‌ها و راهبرد توسعه، با لحاظ کردن جهات قبلی و با توجه به نوع واکنش، ونحوه تعامل هر عامل داخلی و خارجی، می‌توان ماتریسی را ترسیم کرد که دارای چهار منطقه با چهار نوع راهبرد متفاوت است. بنابراین، ماتریس ناحیه باید بتواند قوت‌ها و فرصت‌های موجود را حفظ، و نقاط ضعف و تهدیدها را حذف و تبدیل به نقاط قوت و فرصت کند، یا دست‌کم، اثرات منفی و مخرب آنها را بر سازمان کاهش دهد. این راهبردها عبارت‌اند از:
- راهبردهای SO یا راهبردهای تهاجمی که در آنها، راهکارهای پیشنهادی برای استفاده مطلوب از نقاط قوت، در جهت بهره‌برداری از فرصت‌های پیش‌رو در نظر گرفته می‌شود؛

- راهبردهای WO یا راهبردهای بازنگری. در این منطقه به پیشنهادها و راهکارهای اجرایی برای نقاط ضعف با بهره‌برداری بهینه از فرصت‌ها، به ویژه از راه تخصیص مجدد منابع توجه می‌شود؛
 - راهبردهای ST یا راهبردهای تنوع که با شناسایی مهم‌ترین نقاط قوت درون‌سازمانی، به مقابله با تهدیدهای برون‌سازمانی می‌پردازند. بنابراین، تأمین نیازهای لازم برای مقابله با تهدیدات فراروی ناحیه، مهم‌ترین بخش پیشنهادها را به خود اختصاص می‌دهد؛
 - راهبردهای WT یا راهبردهای تدافعی بر آنند تا با ارائه راهکارهای اجرایی، ضمن به حداقل رساندن نقاط ضعف، از تهدیدهای برون‌سازمانی نیز اجتناب کنند (Policastro, 2001: 13).
- بدین ترتیب، می‌توان ماتریس تطبیقی SWOT را با توجه به توضیحات فوق ترسیم کرد (شکل ۱).

ضعف‌ها (W)	قوت‌ها (S)	
راهبردهای بازنگری (WO)	راهبردهای تهاجمی (SO)	فرصت‌ها (O)
راهبردهای دفاعی (WT)	راهبردهای تنوع (ST)	تهدیدها (T)

منبع: Policastro, 2001: 13

شکل ۱- ماتریس تطبیقی SWOT

جامعه آماری

در این پژوهش ابتدا به کمک مطالعات اسنادی و مصاحبه با ۵ تن از صاحب‌نظران حوزه توسعه روستایی و اکوتوریسم شامل اساتید دانشگاه و مسئولان و کارشناسان کمیته ملی طبیعت‌گردی، ماتریس نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها تهیه شد

(جدول ۱). این جامعه آماری ۵ نفره بر اساس نمونه‌گیری غیراحتمالی قضاوتی انتخاب شد. سپس بر اساس این جدول، پرسشنامه‌ای تدوین شد که میزان اعتبار هر پارامتر را به کمک طیف لیکرت (از ۱: کاملاً مخالف تا ۵: کاملاً موافق) و همچنین ضریب اهمیت پارامتر مربوطه را با ارزش‌گذاری از ۱ تا ۴، از منظر کارشناسان این حوزه، ارزیابی می‌کرد. ضریب اهمیت برای سنجش و مقایسه مجموع نقاط قوت با مجموع نقاط ضعف و همچنین مجموع فرصت‌ها با مجموع تهدیدات، ارزیابی شد. این پرسشنامه بین همه افراد نمونه مورد نظر شامل اساتید دانشگاهی پژوهشگر در حوزه توسعه روستایی و گردشگری و مسئولان و کارشناسان کمیته ملی طبیعت‌گردی، توزیع شد. در نهایت، ۱۹ پرسشنامه تکمیل شده مورد بررسی قرار گرفت و نتایج حاصل در ماتریس ارزیابی عوامل راهبردی منعکس، و این ماتریس تحلیل گردید. شیوه مقایسه و تحلیل در دو حوزه نقاط قوت و ضعف، و فرصت‌ها و تهدیدات مورد استفاده قرار گرفت. بدین ترتیب، در ابتدا میزان اعتبار هر پارامتر، یعنی میزان موافقت جامعه نمونه با هر پارامتر به کمک استخراج میانگین اعداد به دست آمده (۱ تا ۵)، و نیز ضریب اهمیت هر پارامتر توسط میانگین اعداد حاصل (۱ تا ۴) مشخص شد. سپس با توجه به ضریب اهمیت هر پارامتر، وزن هر پارامتر در مقایسه با دیگر پارامترها در ۴ حوزه نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها به دست آمد. در ادامه با ضرب کردن اعتبار هر پارامتر در وزن آن، اعتبار وزنی هر پارامتر مشخص شد. نهایتاً، مجموع اعتبار وزنی برای هر ۴ حوزه به دست آمد که امکان مقایسه کمی نقاط قوت با ضعف، و فرصت‌ها با تهدیدها را فراهم آورد.

جدول ۱- نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها

تهدیدها	فرصت‌ها	نقاط ضعف	نقاط قوت	آرامش
<ul style="list-style-type: none"> - واگذاری حق بهره‌برداری از منابع طبیعی به سودجویان به بهانه توسعه اکوتوریسم 		<ul style="list-style-type: none"> - جدال روستاییان با اکوتوریست‌ها بر سر استفاده از منابع کمیاب مانند آب 		منابع طبیعی
	<ul style="list-style-type: none"> - تأمین بهداشت جوامع روستایی در سطح بالاتر - فراهم شدن امکانات آموزش روستاییان 	<ul style="list-style-type: none"> - کالایی شدن فرهنگ روستایی - از بین رفتن تنوع زبان و لهجه اقوام ایرانی در بلندمدت 	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش مشارکت روستاییان در برنامه‌های توسعه‌ای - افزایش احساس غرور و خودباوری روستاییان - افزایش سطح تحصیلات - افزایش سطح بهداشت عمومی - افزایش سطح امنیت - جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها 	عوامل فرهنگی و اجتماعی
<ul style="list-style-type: none"> - ورود سرمایه‌گذاران غیر بومی به روستاها و بهره‌برداری اقتصادی آنان - امکان عدم بهره‌برداری اقتصادی روستاییان به دلیل تأمین نیازهای اکوتوریست‌ها از منابع غیر بومی توسط تورگردانان 		<ul style="list-style-type: none"> - اثر منفی بر اشتغال روستاییان به کشاورزی و دامپروری 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش فقر - افزایش و تنوع تولیدات روستایی - جلوگیری از صنعتی شدن روستاها - افزایش اشتغال‌زایی 	عوامل اقتصادی
			<ul style="list-style-type: none"> - استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر - حفاظت از منابع طبیعی روستا 	عوامل زیست‌محیطی
	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش مسیرهای ارتباطی و سهولت حمل و نقل - تأمین نیازهای اساسی با سرعت بالاتر توسط دولت 			توسعه زیرساخت‌ها

منبع: یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش

به کمک پاسخ‌های مندرج در پرسشنامه‌ها، اعتبار و ضریب اهمیت پارامترهای مطروحه استخراج شد و با استفاده از فرمول‌های جدول ۲، ماتریس‌های ارزیابی نقاط قوت، ضعف، (جدول ۳) و فرصت‌ها و تهدیدها (جدول ۴) به طور جداگانه ترسیم گردیدند.

جدول ۲- نحوه محاسبات ماتریس ارزیابی عوامل راهبردی

پارامتر	اعتبار	ضریب اهمیت	وزن	اعتبار وزنی
نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها، تهدیدها	$A_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_{ij}$	$B_j = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n b_{ij}$	$\frac{B_j}{\sum_{j=1}^m B_j}$	$C_j = \frac{B_j}{\sum_{j=1}^m B_j} \times A_j$
مجموع				$\sum_{j=1}^m C_j$

منبع: یافته‌های پژوهش

در جدول ۲:

aj: پاسخ فرد i ام به اعتبار پارامتر j ام

bj: پاسخ فرد i ام به ضریب اهمیت پارامتر j ام

Aj: اعتبار نهایی هر پارامتر (میانگین پاسخ همه افراد به اعتبار پارامتر مورد نظر)

Bj: ضریب اهمیت نهایی هر پارامتر (میانگین پاسخ همه افراد به ضریب اهمیت پارامتر مورد نظر)

Cj: حاصل ضرب اعتبار نهایی هر پارامتر در وزن آن (وزن هر پارامتر از تقسیم ضریب اهمیت نهایی آن بر مجموع ضرایب نهایی پارامترهای هر مجموعه به دست می آید)

n: تعداد افراد پاسخ‌دهنده (۲۰ نفر)

m: تعداد پارامترها (۱۲ پارامتر در نقاط قوت، ۴ پارامتر در نقاط ضعف، ۴ پارامتر در

فرصت‌ها، و ۳ پارامتر در تهدیدات)

جدول ۳- ماتریس ارزیابی عوامل راهبردی (نقاط قوت - نقاط ضعف)

اعتبار وزنی	وزن	ضریب اهمیت	اعتبار	پارامتر
نقاط قوت				
۰/۴۴۳	۰/۰۹۵	۳/۷۱	۴/۶۷	۱- اکوتوریسم سبب افزایش اشتغالزایی خواهد شد.
۰/۳۹۵	۰/۰۹۸	۳/۸۵	۴/۰۱	۲- اکوتوریسم موجب کاهش فقر خواهد شد.
۰/۲۴۵	۰/۰۶۱	۲/۳۹	۴/۰۱	۳- اکوتوریسم باعث افزایش و تنوع تولیدات روستایی از جمله محصولات کشاورزی و دامپروری و صنایع دستی خواهد شد.
۰/۲۹۳	۰/۰۷۳	۲/۸۷	۳/۹۹	۴- اکوتوریسم از صنعتی شدن روستاها جلوگیری خواهد کرد.
۰/۳۰۹	۰/۰۹۳	۳/۶۳	۳/۳۳	۵- اکوتوریسم از مهاجرت روستاییان به شهرها جلوگیری خواهد کرد.
۰/۳۳۲	۰/۰۹۱	۳/۵۴	۳/۶۷	۶- اکوتوریسم سبب حفاظت از منابع طبیعی روستا خواهد شد.
۰/۲۳	۰/۰۷۷	۳/۰۱	۲/۹۹	۷- اکوتوریسم موجب استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر در روستاها خواهد شد.
۰/۳۲۳	۰/۰۸۱	۳/۱۵	۴/۰۱	۸- اکوتوریسم سطح بهداشت عمومی را افزایش خواهد داد.
۰/۳۱۶	۰/۰۸۶	۳/۳۷	۳/۶۷	۹- اکوتوریسم باعث افزایش سطح امنیت خواهد شد.
۰/۲۰۴	۰/۰۷۶	۲/۹۹	۲/۶۷	۱۰- اکوتوریسم سبب افزایش سطح تحصیلات خواهد شد.
۰/۳۱۵	۰/۰۷۹	۳/۰۹	۳/۹۹	۱۱- اکوتوریسم احساس غرور و خودباوری روستاییان را افزایش خواهد داد.
۰/۳۵۸	۰/۰۸۹	۳/۴۹	۴/۰۱	۱۲- اکوتوریسم مشارکت روستاییان در برنامه‌های توسعه‌ای را افزایش خواهد داد.
۳/۷۶	۱	۳۹/۱		مجموع
نقاط ضعف				
۱/۲۱	۰/۳۰۴	۳/۷۷	۳/۹۹	۱- اکوتوریسم سبب کالایی شدن فرهنگ روستایی خواهد شد.
۰/۶۹۸	۰/۲۱	۲/۶۰	۳/۳۳	۲- اکوتوریسم بر اشتغال روستاییان به کشاورزی و دامپروری اثر منفی خواهد داشت.
۰/۸۶۲	۰/۲۸۶	۳/۵۵	۳/۰۱	۳- افزایش تعداد اکوتوریست‌ها سبب جدال روستاییان با آنان بر سر استفاده از منابع کمیاب مانند آب خواهد شد.
۰/۷۴۳	۰/۲۰۲	۲/۵۱	۳/۶۷	۴- در بلند مدت ورود اکوتوریست‌ها به مناطق روستایی سبب از بین رفتن تنوع زبان و لهجه اقوام ایرانی خواهد شد.
۳/۵۱	۱	۱۲/۴		مجموع

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۴- ماتریس ارزیابی عوامل راهبردی (فرصت‌ها - تهدیدها)

اعتبار وزنی	وزن	ضریب اهمیت	اعتبار	پارامتر
فرصت‌ها				
۱/۰۶	۰/۲۶۷	۳/۲۰	۳/۹۹	۱- افزایش مسیرهای ارتباطی و سهولت حمل و نقل
۱/۰۸	۰/۲۴۹	۲/۹۹	۴/۳۳	۲- تأمین نیازهای اساسی روستاییان مانند برق‌رسانی و سدسازی با سرعت بالاتر توسط دولت
۰/۷۴۴	۰/۲۲۳	۲/۶۸	۳/۳۳	۳- فراهم شدن امکانات آموزش روستاییان
۱/۰۴	۰/۲۵۸	۳/۱۰	۴/۰۱	۴- تأمین بهداشت جوامع روستایی در سطح بالاتر
۳/۹۲	۱	۱۲		مجموع
تهدیدها				
۱/۳۱	۰/۳۵۸	۳/۷۹	۳/۶۷	۱- ورود سرمایه‌گذاران غیر بومی به روستاها و بهره‌برداری اقتصادی آنان
۱/۵۷	۰/۳۶۲	۳/۸۴	۴/۳۳	۲- واگذاری حق بهره‌برداری از منابع طبیعی به سودجویان به بهانه توسعه اکوتوریسم
۱/۰۴	۰/۲۸۳	۳/۰	۳/۶۷	۳- امکان عدم بهره‌برداری اقتصادی روستاییان به دلیل تأمین نیازهای اکوتوریست‌ها از منابع غیر بومی توسط تورگردانان
۳/۹۲	۱	۱۰/۶		مجموع

منبع: یافته‌های پژوهش

از بررسی داده‌های مرتبط با تأثیرات مستقیم اکوتوریسم بر توسعه روستایی، براساس اعتبار وزنی هر پارامتر که داخل پراتز ذکر شده است، چنین برمی‌آید که مؤثرترین نقاط قوت عبارت‌اند از:

- اکوتوریسم سبب افزایش اشتغال‌زایی خواهد شد (۰/۴۴۳)
- اکوتوریسم موجب کاهش فقر خواهد شد (۰/۳۹۵)
- اکوتوریسم مشارکت روستاییان در برنامه‌های توسعه‌ای را افزایش خواهد داد (۰/۳۵۸)

بر همین اساس، برجسته‌ترین نقاط ضعف به شرح زیرند:

- اکوتوریسم سبب کالایی شدن فرهنگ روستایی خواهد شد (۰/۳۰۴)

- افزایش تعداد اکوتوریست‌ها سبب جدال روستاییان با آنان بر سر استفاده از منابع کمیاب مانند آب خواهد شد (۰/۲۸۶)
- اکوتوریسم بر اشتغال روستاییان به کشاورزی و دامپروری اثر منفی خواهد داشت (۰/۲۱)
- از سوی دیگر، مهم‌ترین فرصت‌ها به قرار زیرند:
- تأمین نیازهای اساسی روستاییان مانند برق رسانی و سد سازی با سرعت بالاتر توسط دولت (۱/۰۸)
- افزایش مسیرهای ارتباطی و سهولت حمل و نقل (۱/۰۶)
- تأمین بهداشت جوامع روستایی در سطح بالاتر (۱/۰۴)
- و نهایتاً، مهم‌ترین تهدیدها به ترتیب عبارت‌اند از:
- واگذاری حق بهره‌برداری از منابع طبیعی به سودجویان به بهانه توسعه اکوتوریسم (۱/۵۷)
- ورود سرمایه‌گذاران غیر بومی به روستاها و بهره‌برداری اقتصادی آنان (۱/۳۱)
- امکان عدم بهره‌برداری اقتصادی روستاییان به دلیل تأمین نیازهای اکوتوریست‌ها از منابع غیربومی توسط تورگردانان (۱/۰۴).

تحلیل نتایج

در مجموع از بررسی ماتریس ارزیابی نقاط قوت و ضعف، برتری نقاط قوت با اعتبار وزنی ۳/۷۶، بر نقاط ضعف با اعتبار وزنی ۳/۵۱ استنتاج می‌شود که نشانه ظرفیت بالای اکوتوریسم به عنوان راهکار توسعه روستایی است. همچنین جدول ۳، نتیجه شایان توجه برابری فرصت‌ها و تهدیدها را با اعتبار وزنی یکسان (۳/۹۲) نشان می‌دهد. این نتیجه مرز باریک اقدامات توسعه‌ای و ضدتوسعه‌ای را یادآوری، و نقش کلیدی مدیریت در برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های توسعه را تبیین می‌کند.

پیشنهادها

برای بهبود شرایط موجود، راهبردهای زیر پیشنهاد می‌شوند:

- **راهبردهای SO:** برای استفاده مطلوب از نقاط قوت، در جهت بهره‌برداری از فرصت‌های پیش رو، استفاده از اکوتوریسم پیشنهاد می‌شود که لازمه آن آشنایی همه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان با این گونه گردشگری و تغییر نگرش مسئولان در مورد این حوزه است. در حال حاضر متولی اصلی گسترش اکوتوریسم، تنها سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری است که با مشارکت سازمان محیط‌زیست و سازمان جنگل‌ها، مراتع، و آبخیزداری، طرح تدوین سند ملی توسعه و مدیریت طبیعت‌گردی کشور را بر عهده دارند؛ اما پیش‌نویس طرح نشانگر عدم توجه به اکوتوریسم به عنوان ابزار توسعه است و تنها هدف آن، گسترش اکوتوریسم ایران است. از این رو، هماهنگی متولیان توسعه روستایی با سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی، و گردشگری و استفاده کاربردی از گردشگری در طرح‌های توسعه، پیشنهاد بنیادین این پژوهش است.
- **راهبردهای WO:** راهکارهای اجرایی مقابله با نقاط ضعف به کمک بهره‌برداری بهینه از فرصت‌ها، به دو حیطه آموزش روستاییان و توسعه زیرساخت‌ها معطوف می‌شود. در صورتی که پیش از اجرای برنامه‌های گسترش اکوتوریسم، آموزش‌های لازم داده شود، و نیز با افزایش احساس غرور و خودباوری روستاییان، می‌توان از استحاله فرهنگی ناشی از توسعه گردشگری جلوگیری کرد. همچنین با روی آوردن به استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر و تأسیسات سبز که تصفیه و استفاده مجدد از منابع آب و بازیافت زباله‌ها را میسر می‌سازند، می‌توان از کشمکش‌های ناشی از کمبود منابع پیش‌گیری کرد.
- **راهبردهای ST:** برای مقابله با تهدیدات فراروی توسعه، با توجه به نقاط قوت، مهم‌ترین پیشنهاد مشارکت همه‌جانبه روستاییان در تمام مراحل سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجراست. بدین ترتیب، امکان هرگونه سودجویی و نشت اقتصادی

منافع حاصل از گسترش اکوتوریسم از بین می‌رود و همچنین می‌توان از تخریب منابع طبیعی در اثر واگذاری آنها به سرمایه‌گذاران غیربومی، جلوگیری کرد. مشارکت روستاییان در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی، تمایل آنها به اجرای هرچه مفیدتر طرح‌های توسعه، و نیز احساس مالکیت آنان بر منابع طبیعی را افزایش می‌دهد که این امر در نهایت، به حفاظت از منابع و بهره‌مندی بیشینه اقتصادی روستاییان می‌انجامد.

- **راهبردهای WT:** مهم‌ترین راهکارهای اجرایی در این بخش، مدیریت کارآمد اجرای طرح‌های توسعه است که فرصت هر گونه سودجویی و انحراف از مسیر را از بین می‌برد و دستیابی به اهداف را مقدور می‌سازد. مدیریت کارآمد، شکاف‌های ناشی از نقایص برنامه‌ریزی را برطرف، و با بهره‌گیری از بازخوردهای اجرای برنامه‌ها، مجدداً برنامه‌های راهبردی را تدوین می‌کند. در این میان، آموزش و مشارکت روستاییان در همه مراحل، می‌تواند از آسیب‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست محیطی، به طور کامل جلوگیری کند.

یادداشت‌ها

1. Hector Ceballos-Lascurain
2. Hetzer
3. Community Economic Development (CED)

منابع

- ازکیا، مصطفی؛ زارع، عادل و ایمانی، علی (۱۳۸۷)، *رهیافت‌ها و روش‌های تحقیق کیفی در توسعه روستایی*. تهران: نشر نی.
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۴)، *جامعه‌شناسی توسعه*. تهران: کیهان.
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۸)، *توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران*. تهران: نشر نی.
- تودارو، مایکل (۱۳۶۸)، *توسعه اقتصادی در جهان سوم*. ترجمه غلامعلی فرجادی، تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی، و گردشگری (۱۳۸۵)، *شرح خدمات سند ملی توسعه و مدیریت طبیعت‌گردی*. تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی، و گردشگری.

فنل، دیوید (۱۳۸۵)، *مقدمه ای بر طبیعت‌گردی*. ترجمه جعفر اولادی قادیکلایی. بابلسر: دانشگاه مازندران.

کرمی، مهران (۱۳۷۸)، *اکوتوریسم ایران*. تهران: سازمان ایرانگردی و جهانگردی.

Policastro, M. L. (2001), *Introduction to Strategic Planning*. London: Routledge.

Wilson, R. F. (2000), *Doing a SWOT Analysis for Your Internet Marketing Plan*. London: Routledge.

World Tourism Organization (2002), "The world ecotourism summit: Final report". Available on: <http://www.world-tourism.org/sustainable/IYE/quebec/anglais/Final-Report-QuebecSummit-web.pdf>

Archive of SID